

Kitap Tanıtma:

NESİM OVADYA İZRAİL, *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, 584 sayfa.

Osmanlı Ermeni tarihi üzerine Türkiye’de ve yurtdışında yapılan araştırmalar son otuz yıldır artarak sürmektedir. Bu eğilim Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki (BOA) yaklaşık 150 milyon belge ve 366,000 defterden tasnifi bitenlerin tümünün 1989’da açılıp yerli ve yabancı bilim adamlarının kullanımına sunulmasından sonra ayrı bir ivme kazanmıştır. BOA’da değişik fonlarda bulunan Ermeni meselesi hakkındaki malzemenin tasnifi ve katalogları tamamlanmıştır. Ayrıca, Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu ve Kafkasya’da yaptıkları katliam ve mezalim BOA’daki belgelerin kitap serileri olarak yayınlanmasıyla uluslararası kamuoyu ve bilim camiasının dikkatine getirilmiştir. Osmanlı arşivlerine 2003 yılından itibaren internetten de ulaşılabilmektedir. Öte yandan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivindeki Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı fonlarında yaklaşık beş buçuk milyon belge mevcut olup bunların arasında Ermeni meselesi ve tehcir uygulaması ile ilgili binlerce evrak vardır. Sözkonusu malzeme araştırmacıların istifadesine açıktır.

Nesim Ovadya İzrail’in Kasım 2013’te İletişim Yayınlarından çıkan kitabı *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara* 235 Ermeninin 24 Nisan 1915 ve sonraki günlerde İstanbul’da tutuklanıp Ayaş ve Ankara’ya sevki olayını ele almaktadır. Bu İzrail’in 2011’de yayınladığı *1915 Bir Ölüm Yolculuğu—Krikor Zohrab*’tan sonra ikinci kitabıdır. İki eser birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara, önsöz, giriş, iki ana kısım, ek, kaynakça ve dizinden meydana gelmektedir. Sonuç bölümü bulunmamaktadır. Birinci kısım, 24 Nisan 1915’e giden yol, 24 Nisan 1915, Ankara çevresinde toplu katliamlar, 24 Nisan 1915’in ölüm ve kalm bilançosu, İstanbul’dan Ermenilerin tehciri ve 24 Nisan 1915’te İstanbul’da tutuklanan Ermeni aydınlarının isim, meslek, tutuldukları yer ve son durumları; ikinci kısımda, 24 Nisan 1915 ve sonrasında tutuklanıp İstanbul’dan Çankırı ve Ayaş’a götürülen Ermeni aydınları, Ayaş tutuklularının hareketliliği, Ayaş tutukluları, Çankırı tutuklularının hareketliliği ve Çankırı tutukluları başlıklarını taşımaktadır. Ek, “Hayk Tiryakyan’ın Vartkes Serengülyan’a Çankırı’ndan Yazdığı Mektup” olup 29 Mayıs 1915 tarihlidir. Kitapta metin içine kroki, tablo ve fotoğraflar konmuştur.

Metin düzgün Türkçeyeyle dikkatli ve özenli şekilde kaleme alınmıştır. İfade berrak, üslup akıcıdır. 584 sayfalık kitapta ad, yer ve tarih hataları asgariştir. Tahlilden ziyade tasvire dayanan çalışmada sözü edilen Ermeni ve Türkler hakkında etraflı biyografik bilgiler sağlanması, sıkça tekrara rağmen, yerindedir.

Çalışma esas itibarıyla Raymond Kévorkian, Vahakn Dadrian, Rita Souhalian Kuyumjian, Hagop Ochagan, Kevork Bardakjian, Taner Akçam, Fuat Dündar, Sait Çetinoğlu, Serdar Dinçer, Henry Morgenthau, Johannes Lepsius, Yves Ternon, Wolfgang Gust ve Valentina Calzolari gibi Ermeni tezini savunan yazarlar esasa müteallik prensip konularında kaynak gösterilerek hazırlanmıştır. Adı geçenlerin yazdıkları büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan propaganda yayınları, Ermeni ve Ermeni yanlılarının hatırat

kitapları ve Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin arşivlerinden sağlanan süzgeçten geçirilmiş ve tahrif edilmiş belgelere dayanmaktadır. Ayrıca, anılan kişiler çoğu defa iddialarının aksini gösteren belgeleri ve ciddi araştırmaları göz ardı etmekte veya bunları önyargılarını destekleyecek şekilde çarpıtarak yorumlamakta ve sadece Ermeni tarafından kaynaklanan münferit anlatımların genelleştirilmesi gibi bilim dışı yollara başvurmaktadırlar. Bu itibarla tarihi olaylar, belli bir sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilip kendi içinde tutarlılığı olan bir bütün olarak ele alınmak yerine, Ermenilerin işlerine gelen argümanları çekip çıkardıkları bir malumat yığını niyetine kullanılmaktadır.

Osmanlı Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti belgeleri ve diğer Türkçe kaynaklar daha ziyade rutin konularda ve maddi vakıa ayrıntılarında kullanılmıştır. Halbuki Osmanlı tarihi öncelikle Osmanlı kayıtlarında aranmalıdır. İlgili Osmanlı belgelerinin tümünü dikkate almadan farazyelerle tarih yazmak, belirli bir dönem hakkında hüküm vermek ve tarihi olayları istismar malzemesi yapmak ne tarih biliminin gerektirdiği tarafsızlık ve objektiflikle ne de entellektüel dürüstlikle bağdaşmaz.

Aram Andonian, Grigoris Balakian, Yervant Odian, Teotig (Teodoros Lapçinciyen), Mikayel Shamtanchian, Arshavir Shiragian ve Kersam Aharonian gibi Ermenilerin hatırat kitaplarına dipnotlarda referans olarak yüzlerce defa yer verilmesine rağmen Osmanlı devlet adamları ve yöneticilerinin amı ve günlüklerine adeta hiç mesabesinde değinilmektedir. İstanbul'daki Ermeni Patriki Zaven Der Yeghiayan'ın anılarına nerdeyse yüz kere atıfta bulunulurken Dahiliye Nazırı Talat Bey'inkiler sadece bir defa kullanılmakta; Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın önemli bir kısmı Ermeni meselesine hasredilen anılarından ise hiç yararlanılmamakta ve kaynakçada gösterilmemektedir. Halbuki Cemal Paşa Dahiliye Nezaretinin talimatıyla Diyarbakır'a gönderilen mebuslar Krikor Zohrap ve Vartkes Serengülyan'ın 19 Temmuz 1915'te Urfa yakınlarındaki katlinden sorumlu tutulan Sirozlu Ahmed ve Halil'in Suriye Divanı Harbi Örfisinde yargılanıp Şam'da idam edilmelerini sağlayarak adaleti tecelli ettirmiştir. Kullanılan kaynaklar itibarıyla bu kitap kahiren Andonian-Balakian-Yeghiayan üçlüsünün söylenti ve duyum niteliğindeki aktarmalarına dayanmaktadır.

Yazar 24 Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklanan Ermenileri "aydın" olarak nitelemektedir. Oysa bu Ermenilerin çoğu Taşnaksutyun, Hınçak ve Ramgavar örgütlerine mensup kişiler olup faaliyetlerinin kültür ve sanat alanıyla sınırlı kalmadığı ve bizatihi Ermeni ayrılıkçı hareketleriyle uğraştıkları, Ermenilere bağımsızlık veya hiç olmazsa siyasi özerklik yönünde taleplerde buldukları ve bu amaçla yabancı devletlerle açık ve gizli işbirliğine tevessül ettikleri bilinmektedir. 1914 tarihli Osmanlı nüfus sayımına göre İstanbul'da yaşayan yaklaşık 77 bin Ermeni yurttaşın sadece binde üçüne tekabül eden 235 kişi iddia edildiğinin aksine komitacı oldukları ve ülkenin her tarafına yayılan tedhiş ve isyan hareketlerinin arkasında oldukları için Çankırı ve Ayaş'a sevk edilmişlerdir. Dolayısıyla bu kişiler için "eylemci" veya "ihhtilacı" sıfatlarının kullanılması daha doğru olacaktır.

İzrail, 1915-1916 Ermeni tehcirinin soykırım fiilini teşkil edip etmediği hususunda görüş bildirmeyip bu konunun tartışmalı olduğunu söylemeyi yeğlemektedir (s. 224). Adı geçen, asıl amaç ve niyetlerini gizleyerek 100 yıl önce yaşanmış bir takım olayları sureta soykırım olarak algılanmasını sağlayacak bir yöntem kullanmaktadır. Ermeni soykırım iddiaları hiçbir şekilde kanıtlanmamış olup halen her zemin ve platformda hararetle tartışılmaya devam edilmektedir. Yazar, öte yandan, soykırım teriminin tanımlanmasını yapmamakta ve bu alanda devletler hukukunun temel mevzuat kaynağı olan 9 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 2. maddesinden söz etmemektedir.

Keza bu maddenin teyidi niteliğindeki 17 Temmuz 1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsünün 6. maddesine temas etmemektedir.

İzrail'in metin boyunca hiçbir yerde belirtmediği çok önemli diğer bir husus da 1915-1916'da Ermeni kabilelerine tehcir yolunda yapılan saldırıların ve işlenen cinayetlerin İstanbul'daki merkezi hükümetçe tertip edilmeyip bunların eşkiya, mahalli aşiretler ve yolsuz görevlilerin marifeti olduğudur. Bu kabilelerde 25 Nisan 1915 ve sonraki günlerde İstanbul'dan Çankırı ve Ayaş'a gönderilen 235 Ermeni tutuklu arasında bilahare imparatorluğun güney vilayetlerine sevkedilenler de bulunmaktadır. Osmanlı hükümeti kötü muamele, şiddet ve yağma filleri ika edenler hakkında soruşturma ve dava açmıştır. Yargılananların 528'i asker ve polis, 170'i sivil kamu görevlisi, 975'i halktan çete mensubudur. 1916 yılı ortalarına kadar yapılan yargılamalar sonucu 67 kişi idama mahkum olmuştur. 524 kişi hapis cezasına çarptırılmış, 68 kişiye kürek, para, kalebent, pranga ve sürgün cezası verilmiştir. Bu yargılamalar ve tecziyeler Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması konusunda Osmanlı hükümetinin ne denli duyarlı davrandığını ve olaylara hiçbir suretle göz yummak gibi bir tutum içinde olmadığını göstermektedir. Ermenileri kitle halinde imha veya onlara katliam yapma kastı ve niyeti olan bir hükümetin, suç işleyen veya ihmali görülen devlet görevlilerini yargılaması, görevlerinden alması ve idam da dahil ağır cezalara çarptırılmasının mümkün olmayacağı aşikardır. Keyfiyet Osmanlı hükümetinin soykırımla suçlanamayacağını en güçlü gösterge ve kanıttır.¹

Maddi vakıa yanlışlarının bellibaşlılarını ve düzeltmelerini şöyle sıralamak mümkündür: (1) 24 Nisan 1915'te İstanbul Polis Müdürü olan Bedri Bey 1 Kasım 1918'de İstanbul'dan kaçmayıp bu kenti terketmiştir (s. 53). Zira adıgeçen, bu tarihte herhangi bir görevde olmayıp yurtdışına çıkarken hiçbir kişi veya makamdan izin almakla yükümlü değildi. (2) 1 Kasım 1918'de yurtdışına çıkan İttihatçı zevatın sayısı yedi olup aralarında Dr. Rusühi (Diktürk) bulunmamaktadır. Bu yedi kişi bir Alman denizaltısıyla değil torpidosuyla İstanbul'dan hareket etmiştir (s. 53). (3) Lewis Einstein gazeteci olmayıp Amerika Birleşik Devletlerinin İstanbul'daki Büyükelçiliğinde 1906-1909 ve 1915 yıllarında görevli bir diplomattır (ss. 79, 207 ve 212). Nitekim Einstein'ın anı kitaplarından birinin adı *A Diplomatist's Diary During the Dardanelles Expedition, April-September 1915*'dir. Bu kitap adı gerek dipnotlarda gerek kaynakçada yanlış yazılmıştır. (4) Osmanlı ordusunun Aralık 1914-Ocak 1915'te Sarıkamış'taki zayıyatı "60 ila 90 bin" olmayıp Moskova ve St. Petersburg'taki askeri arşivlerdeki Rus Genelkurmay raporlarına göre 30 ila 35 bin arasındadır (p. 136). (5) Osmanlı hükümetleri 1908-1918 yıllarında imparatorluktaki unsurları Türkleştirme değil yönetimde merkezileştirme politikası izlemişlerdir (s.136). Gerek bu dönemde gerek önceleri Babıali hiçbir zümrenin dil ve kültürüne müdahale etmemiştir. İstanbul'daki hükümetlerin idari çabaları taşrada yasaların uygulanmasına ve düzenin sağlanmasına yönelik olmuştur.

Titiz fakat yanlış bir çalışmanın ürünü olan *24 Nisan 1915 İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara* alanında yeni tartışmalar açacaktır. 1915-1916 Ermeni tehcirini araştıranların, bütün eksikliklerine rağmen, bu kitabı da gözönünde tutmaları gerekecektir.

Yücel GÜÇLÜ

¹ Konu ile ilgili ayrıntılar için bakınız Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2010), s.83; idem, *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective* (Lanham, Maryland: University Press of America, 2012), ss. 47-48.

